

организации территории. – Москва, 1996. – С. 264-277.

5. Каменский С.Ю. Актуализация археологического наследия в современных социально-культурных формах. – Екатеринбург, 2009. – 26 с.

6. Каулен М. Е. Музеефикация историко-культурного наследия России. – М.: Этерна, 2012. – 432 с.

7. Кепін Д. В. Зарубіжний досвід популяризації пам'яток археології та його використання для потреб туризму в Україні // Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 2. – К.: ЧП Кармаліта, 1999. – С. 540-549.

8. Кимеев В.М. Опыт музеефикации средневекового культурного городища в экомузее «Тюльберский городок» // Проблемы сохранения и музеефикации памятников историко-культурного наследия в природной среде. – Кемерово, 2001. – С. 64-66.

9. Ключко В. Проблемы охраны памятников археологической спадщини в Україні // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень. Випуск 2. – Київ, АртЕк, 2006. – С. 68-78.

10. Медведь А.Н. Музеефикация памятников археологии в России. – Москва, 2004. – 80 с.

11. Прищепя Б.А. Пересопнича в історії Волині та України // Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української національної культури: матеріали Всеукр. міждисциплінарної конф., присвяченої 450-річчю написання Пересопницького Євангелія / упоряд. П.М. Кралюк. – Ізяслав-Острого, 2011. – С. 4-11.

12. Терський С.В., Терський В.С. Літописна Пересопнича, або Призабуте місто над Стублою // Родовід. Наук. записки до історії культури України: дослідження; архівні матеріали; публіцистика. – 1994. – № 7. – С. 47-53.

13. Титова О., Кепін Д. Принципи організації «археопарків» // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 2000. – № 1. – С. 55-62.

14. Титова О.М. Використання пам'яток археології у туристичних маршрутах (науково-методичні і практичні рекомендації) // Вісник УТОШК. – 1992. – № 5. – С. 19-34.

15. Тризуб, свічка та розкрита книга // Україна молода. – 11 вересня 2011. – № 38-39. – С. 5-7.

Жукова Е.В. Создание археопарков как элемента музейного ландшафта в Украине (на примере культурно-археологического центра «Пересопница»)

Рассмотрены перспективы обогащения музейного ландшафта Украины за счет включения археологических памятников (городищ) в музейную сеть. Проанализированы особенности создания и деятельности редкостного для отечественного музейного дела типа музеев – археопарков на примере культурно-археологического центра «Пересопница».

Ключевые слова: музейный ландшафт, памятник археологии, музеефикация, Пересопница, археопарк, реконструкция исторической среды, тематико-экспозиционный комплекс.

Zhukova O.V. The creation of archeoparks as part of the museum landscape in Ukraine (by the example of cultural and archaeological center «Peresopnytsa»)

The prospects for the enrichment of the museum landscape of Ukraine due to the inclusion of archaeological sites (settlements) in the museum network. The features of the establishment and operation of a rare type of national museum of museums – archeoparks by the example of cultural and archaeological center «Peresopnytsa».

Key words: museum landscape, monument of archaeological, museumfication, Peresopnytsa, archeopark, reconstruction of the historic environment, subject and exposition complex.

15.03.2013 р.

УДК [911.375.631:904.4](477.25)

В.В. Янченко

РЕКОНСТРУКЦІЯ ДИТИНЦЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО КИЄВА. ДОСВІД ПАРКА «КИЇВСЬКА РУСЬ»

У статті розглядається історична реконструкція дитинця давньоруського Києва. Джерелознавчою базою дослідження слугували не тільки матеріали археологічних розвідок, але й писемні свідчення літописів, картографічні матеріали, активно використовувалися загальноєвропейські аналоги. Детально вивчені основні елементи містоутворюючої системи: 1. Вали, рови та наземні дерев'яні конструкції – «заборол»; 2. Компоненти вуличної системи – типи вуличних мостових; 3. Жилий інтер'єр киян – розташування основних категорій меблів – ліжка, лави, скрині, столи; 4. Рослиність давнього міста – дерева, кущі, трави, овочі і квіти, які росли в давньому Києві. Ретельний аналіз згаданих джерел дозволив автору започаткувати реконструкцію давньоруських фортифікаційних укріплень у реальному масштабі.

Ключові слова: історична реконструкція, фортифікація, вулиця системи, інтер'єр житла, рослинність.

Проект Парк «Київська Русь» (надалі ПКР) виник у 2005 році. Мета цього проекту – створення з максимальною історичною достовірністю культурного і архітектурного образу дитинця Києва Х-ХІІІ ст. у масштабі 1:1 і відтворення атмосфери Київської Русі. Проект реалізується як будівництво дитинця Києва («місто Володимира») в його історичних розмірах та історичному оточенні, а саме будівель і споруд, що існували в V-ХІІІ ст.: оборонних укріплень, князівських палаців, Десятинної церкви, ротонди, грідниці тощо. Реконструкція відбувається на основі даних сучасної науки з урахуванням історичних, етнографічних й археологічних даних. Масштабність проекту не змінює принципової точки зору про абсолютну науковість проекту. При робочій групі, яка працює над проектом, заснований історичний клуб, до складу якого входять провідні спеціалісти слов'яно-руської археології України та Росії. Він гарантує академічну науковість висновків щодо запланованих реконструкцій. У перші роки існування ПКР був створений та затверджений Національною Академією Наук України генеральний план дитинця Давнього Києва. Ця схема максимально наближена до загальновідомих контурів історичних реконструкцій Києва, виконаних О. Тихоновичем та М. Ткаченком [7], П. Толочком [8], С. Кілієвич [2] та іншими.

У даній статті ми змалюємо вибіркові етапи реконструкції, які представляють основні напрямки робіт.

1. Фортифікація. Відтворена традиційна оборонна лінія для давньоруських міст, яка складалася з рову, валу і заборол.

Вал і рів розділяються на зовнішній і внутрішній. Зовнішній вал маркує оборонну лінію, яка оточує «град Володимира» по периметру дитинця завдовжки

1400 м. Конструкція: підшва валу – 19-20 м; верхній майданчик – 4-5 м; кут нахилу з напольного боку – 41 градус, з внутрішньої – 37 градусів; висота 5–6 м. Внутрішній вал завдовжки 180 м оточує так званий «град Кия». Конструкція: підшва – 18-19 м; верхній майданчик – 4-5 м; кут нахилу з напольного боку – 40 градусів, з внутрішнього – 36 градусів; висота 4,0-4,5 м. Берма обох валів складає 1,6 м.

При реконструкції валу використано дерев'яне рихтування, яке накладалося безпосередньо на схил валу, щоб уникнути сповзання ґрунту. В осередку рихтування закладалися земляні блоки дерну, які за допомогою кореневої системи мали утримувати верхню частину валу від розповзання.

Рів має трапецієподібну форму, і, як і вал, конструктивно розділяється на два типи. Рів «граду Кия»: глибина до 3 м, довжина 12-13 м, кут нахилу 44-45 градусів. Рів «міста Володимира»: глибина 3,5 м, довжина 12-13 м, кут нахилу 41-45 градусів.

Заборола. У крупних городищах Русі наземними оборонними спорудами були двох'ярусні дерев'яні конструкції. Була здійснена спроба повністю відтворити конструктивні особливості давньоруських заборол, виділити певні типи цих фортифікаційних споруд.

Перший ярус складався з чотиристінних городень, які, окрім свого безпосереднього призначення – оборонного, застосовувалися й для інших потреб (складські приміщення, житла тощо). Другий ярус – заборола, який можна розділити на три основних типи:

Перший, найбільш простий тип, складався з бойового ходу (майданчик) і поставленого з боку поля частоколу або «щитів» із заповненням з вертикально встановлених колотих дошок. Між двох рядів колів або дошок прорізалися вертикальна бійниця для стрільби з лука. Цей тип заборола конструктивно не міг мати підсябиття й даху.

Другий, найбільш поширений тип, складався з критого бойового ходу з підсябиттем, закритого з боку поля вертикально встановленими колотими дошками з бійницями для стрільби з лука та «дверима», при відкритті яких метали камені, списи або виливали смоли чи острі. Це була легка стоечно-балочна конструкція, що перекрита двоскатним дахом. Покрівля, ймовірно, була з тесу, оскільки його підпалити складніше, ніж гонтове, або покриття з дранки.

Третій тип складався з бойового ходу з підсябиттем. З боку городища проходила суцільна галерея, а з боку поля чергувалися конструкції чотиристінних городень і стінок з горизонтально укладених колод. У стінках і городнях з боку поля були влаштовані прямокутні отвори заввишки в чотири-п'ять колод, які закривалися «дверима» з вертикальними бійницями для стрільби з лука, а при відкритті через них метали камені, списи або

лили смоли чи острі.

Конструкція перекривалася двоскатним дахом з консольним нависанням над галереєю з боку городища [11]. На сьогоднішній день повністю реконструйована ділянка кріпосної стіни завдовжки 75 м. При цьому в рівних пропорціях відтворено два типи заборол – з підсябиттем і без.

2. Вуличні мостові. Аналізуючи відомі на сьогодні писемні, картографічні та археологічні джерела, науковий інженерно-проектний відділ ПКР підготував документацію для реконструкції мостових. Всього планується відтворити дев'ять вулиць загальною довжиною 2500 м, які будуть займати площу 18500 кв. м. Ширина вулиць коливається від 4,5 до 6 м. Підготовлено проекти двох типів мостових.

Перший тип. По трасі вулиці викопувалася траншея глибиною 0,39 м, в яку пошарово засипався пісок від 0 до 0,15 м; щебінь, що складався з двох фракцій: фракція 5-10, яка розміщувалася над піском; фракція 20-40, яка розміщувалася над попереднім шаром. З обох сторін вулиці на відстані 0,1 м від краю розміщувалися дубові антисептовані лаги розмірами 0,1×0,1 м. В залежності від ширини вулиці їх кількість змінювалася. Окрім обов'язкових двох лаг всередині знаходилися лаги на відстані 1 м одна від одної. Наприклад, для вулиці шириною 4,5 м використано п'ять лаг. Уздовж всієї траси вулиці лаги з'єднувалися між собою. На лаги настилася соснова дошка 0,4 м і кріпилася до них двома саморізами. З обох сторін мостові дошки прикривалися напівколодою діаметром 0,08-0,1 м. Крім естетичного навантаження, вона прикривала простір між торцями дошок від бруду.

Другий тип. Як і в першому випадку викопувалася траншея, але більшої глибини – 0,45 м. В траншею пошарово насипалися пісок (0,1 м) та щебінь фракції 20-40. Від рівня сучасної денної поверхні на глибину 0,2 м вертикально закопувався дубовий або акацієвий антисептичний кругляк. Діаметр колод коливався від 0,7 до 0,14 м. Простір між кругляком заповнювався щебенем фракції 5-10.

На сьогодні вже реконструйовано 550 м мостових першого типу та 42 кв. м. другого типу. Дренажні канави по боках мостової не планувалися, оскільки піщано-щебенева підсіпка також виконує функції дренажу [10, 174-184].

3. Інтер'єр житла киянина X ст. Будова та планова структура реконструйованого житла базується на матеріалах археологічних досліджень 1973 р. на Київському Подолі [9]. Відновлена будівля є зрубом-п'ятистінком з житловим приміщенням, сінью та опалювальним пристроєм.

Розміщення меблів у приміщенні відповідає традиційному слов'янському житлу. Меблі (лавка, ослін, ліжка, скриня) розміщуються по периметру,

залишаючи вільним центральний простір. Ближче до центру стоїть тільки стіл, але він тяжіє до меблів, які стоять уздовж стін, а не до центральної частини житла. Полиці для посуду розташовані у лівому куті, поруч зі входом, від якого вони відділені перегородкою. Верхній ярус житлового простору створюють підвісні полиці, розташовані над ліжком і над ослоном.

Важливе місце в відновленні меблів займає використання інокультурних аналогій. Серед даних інших культурних традицій найбільш важливе місце посідають скандинавські паралелі. Саме їх вплив враховувався при створенні інтер'єру міського житла X ст. Це обумовлено не тільки кількістю збережених автентичних середньовічних меблів на території Скандинавії, але й загальною культурно-історичною ситуацією, враховуючи роль скандинавської складової у загальному вигляді дружинної культури X ст. Такий підхід можна вважати цілком виправданим, оскільки реконструйоване житло пов'язується з дружинним середовищем. Серед реконструйованих меблів конкретні скандинавські прототиби мають ліжко [13, 48] та скриня [13, 7-8].

Щодо інших меблів, вони створені за розробками різних дослідників і етнографічними паралелями. Зокрема, аналогами для відтворення лавки та ослону слугували матеріали з досліджень Є. Бломквист, Г. Бочарова, А. Хорошева. Також використовувалися загальні дані про особливості конструкції середньовічних меблів. Для відтворення посудної полиці, а також її декоративного оформлення використовувалися матеріали, наведені у роботі Є. Бломквист [1, рис. 84-85]. Проте існування посудної полиці (прототип пізнішого українського мисника) і традиційність її розміщення саме поряд зі входом підтверджується й археологічно. Залишки спеціальної полиці для посуду були зафіксовані в одному з жител давньоруського міста Чучина [3, 56].

В цілому треба відзначити, що описаний об'єкт є першим прикладом реального відновлення інтер'єру, який здається продуктивним і дуже корисним для подальших розробок у зазначеній галузі. Проте деякі елементи реконструкції можуть використовуватися переважно для відновлення інтер'єру саме цього будинку, з конкретною соціальною характеристикою. В інших випадках до них треба підходити дуже обережно. Мова йде насамперед про залучення до реконструкції скандинавських аналогій. Треба мати на увазі, що репрезентована реконструкція демонструє елементи інтер'єру житла представника дружинного прошарку X ст., який міг бути притаманний житлу лише окремої соціальної верстви давньоруського суспільства. Таке житло могло мати свої особливості, виходячи зі специфіки

дружинної культури зазначеного періоду. Якщо ставити своєю метою реконструкцію типового житла рядових, можливо незаможних, городян, було б бажаним дещо відійти від скандинавських прототипів. Зрозуміло, їх треба використовувати, якщо вони мають загальноєвропейський характер (типи конструкцій, в'язка деталей та ін.), проте склад меблів та їх оздоблення може суттєво відрізнятись [4, 133-143].

4. Рослинистість давнього міста. За останні десятиріччя були опубліковані декілька статей Т. Безусько, А. Безусько, Г. Пашкевич з результатами палінологічних та палеоботанічних аналізів, в яких безпосередньо мова йшла про рослинність Верхнього Києва X-XII ст., як природного, так і антропогенного походження [6, 14-25]. Була спроба об'єднати існуючі матеріали стосовно проблематики, враховуючи результати вищезгаданих аналізів, а також дані геоморфології, археології, залучити писемні та наративні джерела. При проведенні порівняльного аналізу між різними джерелами дослідження даної проблематики, автори дійшли до висновку про те, що найбільша кількість збігів припала на наступні види дерев – дуб, сосна, липа, ясен, вільха, волоський горіх, ялина; садові – яблуня, слива та вишня; чагарники – малина, терен; огородні – буряк, горох; лікарські – валеріана, материнка, конвалія звичайна, гірчак зміїний, декоративні – волошка синя, рутвиця орликолиста; велика кількість зернових культур та безліч бур'янових рослин [5]. Спроба відтворення рослинного ландшафту Верхнього Києва, безумовно, має базуватися на історико-топографічній основі з обов'язковим урахуванням соціальних характеристик об'єктів. Не викликає сумніву те, що, насадження на рядових садибах відрізнялися від насаджень боярських та монастирських дворів, не кажучи, вже про площі майданів та навколишній простір біля палаців і сакральних споруд.

Рядові садиби. Дані палінологічного та палеоботанічного аналізів підтверджують наявність на садибах городніх культур – буряка, гороху. Рядовий киянин мав невеликий город, але виключно для власних потреб. Більш вірогідним, нам здається, присутність окремих плодкових та ягідних дерев – яблуні, груші, вишні, сливи, волоського горіха та ягідних чагарників – терена, малини, залишки зерен яких зафіксовані на давньоруських садибах. Власне кажучи, присутнім на садибі було те, що може знадобитися в господарстві, але не в промислових масштабах.

Боярські садиби. Тут можливим може бути розміщення як плодкових дерев (вишня, слива, яблуня) у вигляді невеликого саду, так і квітучого палісаднику (волошка синя, рутвиця орликолиста). Припускається наявність дерев, які

не обов'язково були корисними своїми плодами, а несли естетичне задоволення своїм виглядом чи відповідали своєрідній моді, законодавцем якої були князь та його найближче оточення.

Монастирські землі. Монастирі традиційно мали своє господарство, але в основному за межами міста на землях, подарованих чи виділених князем. Як правило, там було розвинуте городництво. В центрі міста важко через брак землі розбити великий сад, парк чи палісадник, як наприклад в Києво-Печерській лаврі. Крім дуба, акації, ялини, тополі, кленів традиційним для лаврської флори були плодові дерева, такі, як яблуня, вишня, горіх грецький; з декоративних – липа серцелиста, клен гостролистий, а також грабові та ільмові. Садове квітництво вважалося однією із особливостей Києво-Печерського монастиря. Серед квітів, що часто згадуються в монастирських книгах, – примули, незабудки, лілії.

Простір навколо сакральних споруд та князівських палаців доповнювали, напевно, найкрасивіші, наймогутніші дерева, що можуть асоціюватися з християнською символікою або владою. Серед дерев, зафіксованих аналізами, могли би бути дуб, ясень, ялини тощо. Але при всій повазі до результатів аналізів, екстер'єр князівського палацу міг, наприклад, прикрашатися вічнозеленими рослинами, які асоціюються з вічним життям, – такими, як туя, кіпаріс [5, 227-230].

Створення музеїв просто неба з відтворенням елементів історичного культурного середовища останнім часом набуло популярності як у Європі загалом, так і, зокрема, в Україні. ПКР є прикладом академічної реконструкції дитинця давньоруського міста, водночас унікальним та захоплюючим для широкого загалу відвідувачів.

Посилання

1. Бломквист Е.Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов // Восточнославянский этнографический сборник. – М.: «Изд-во АН СССР», 1956. – С. 3-458.
2. Килиевич С.Р. Детинец Киева IX – первой половины XIII веков. – К.: «Наукова думка», 1982. – 176 с.
3. Сергеева М.С. До реконструкції меблів часів Київської Русі // Археологія. – 1994. – № 1. – С. 48-60.
4. Сергеева М.С., Янченко В.В. Матеріали до методики реконструкції давньоруського житлового інтер'єру (на прикладі житла, репрезентованого у парку «Київська Русь») // Експериментальна археологія: досвід моделювання об'єктів та виробництв. – К., 2012. – С. 133-143.
5. Тараненко С.П., Янченко В.В. Рослинний ландшафт Верхнього Києва у давньоруський час. Спроба реконструкції // Археологія і давня історія України. Вип. 5. Археологія: від джерел до реконструкцій. – К.: «ІА НАНУ», 2011. – С. 227-230.
6. Тараненко С.П., Янченко В. В., Сагайдак М.А. До питання про реконструкцію рослинного ландшафту Верхнього Києва X-XIII ст. як природного, так і антропогенного характеру // Болховітнівський щорічник 2011 / Відповід. ред. К. Крайній. – К.: «НКПКЗ», 2012 – С. 14-25.
7. Тихонович О. М., Ткаченко М.М. Древній Київ-град // Архітектурні пам'ятки. – К., 1950. – С. 7-17.

8. Толочко П.П. Исторична топографія стародавнього Києва. – К.: «Наукова думка», 1970. – 220 с.

9. Толочко П.П., Гупало К.М., Харламов В.О. Розкопки Києвоподолу 1973 р. // Археологічні дослідження стародавнього Києва. – К.: «Наукова думка», 1976. – С. 19-46.

10. Янченко В.В. Реконструкція давньоруських мостових Києва (досвід Парку «Київська Русь») // Експериментальна археологія: досвід моделювання об'єктів та виробництв. – К., 2012. – С. 178-184.

11. Янченко В.В. Реконструкция фортификационных конструкций детинца древнерусского Киева (опыт Парка «Киевская Русь») // Древняя и средневековая Таврика. Археологический альманах. – Донецк, 2013. – В печати.

12. Arvidsson G., Berg G. The Mästernyr Find. A Viking Age Tool Chest from Gotland. – Stockholm, 1983.

13. Hinz S. Innenraum und Möbel. – Berlin, 1980.

Янченко В.В. Реконструкция детинца древнерусского Киева. Опыт парка «Киевская Русь»

В статье рассматривается историческая реконструкция детинца древнерусского Киева. Источниковедческой базой исследования послужили не только материалы археологических раскопок, но и письменные свидетельства летописей, картографические материалы, активно использовались общеевропейские аналоги. Детально изучены основные элементы градообразующей системы: 1. Валы, рвы и наземные деревянные конструкции – «заборолы»; 2. Компоненты уличной системы – типы уличных мостовых; 3. Жилой интерьер киевлян – расположение основных категорий мебели – кровати, скамейки, сундуки, столы; 4. Растительность древнего города – деревья, кусты, травы, овощи и цветы, которые росли в древнем Киеве. Тщательный анализ упомянутых источников позволил автору начать историческую реконструкцию древнерусских фортификационных укреплений в реальном масштабе.

Ключевые слова: историческая реконструкция, фортификация, улица системы, интерьер жилища, растительность.

Yanchenko V.V. Reconstruction of detinets of ancient Kyiv. Park «Kyiv Rus'» experience

The article deals with the historical reconstruction of citadel of Old Rus Kyiv. Source base study included not only materials of archaeological excavations, but also information from chronicles, maps, active used of EU-wide analogy. Studied in detail the main types elements of city urban system: 1. The rampart, ditch and surface wooden constructions – «zaboroly»; 2. Components of the street system – types of paved streets; 3. Dwelling interior of Kyiv's habitant – location of the major categories of furniture – beds, benches, chests, tables and other; 4. Vegetation of ancient city – trees, shrubs, herbs, vegetables and flowers that grew in Old Kyiv. Using the mentioned sources, the authors performed the first historical reconstruction of ancient fortifications in real life.

Key words: historical reconstruction, fortification, street system, dwelling interior, vegetation.

14.03.2013 р.